

КОНСТАНКЕВИЧ Ю. З.,
аспірант кафедри конституційного права
(Національний університет
«Одеська юридична академія»)

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-18>

ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР ПРАВА ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ КРИТЕРІЇ ПЕРСОНАЛІСТИЧНОГО ФОРМУВАННЯ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

У статті розглянуто концепцію людського виміру права та місце морально-етичних стандартів при формуванні органів публічної влади через призму цієї теорії. Доведено, що антропологічний аспект у праві потрібно розглядати через вплив права на людину та навпаки. Зокрема, попередній досвід посадових осіб, їх моральні погляди та прихильність до філософських концепцій, етична поведінка впливають на роботу органу публічної влади, у зв'язку з чим вказані аспекти потрібно враховувати при їх формуванні.

Ключові слова: людський вимір права, органи публічної влади, морально-етичні стандарти, доброчесність.

В статье рассмотрена концепция человеческого измерения права и место морально-этических стандартов при формировании органов публичной власти через призму этой теории. Доказано, что антропологический аспект в праве нужно рассматривать через воздействие права на человека и наоборот. В частности, опыт должностных лиц, их нравственные взгляды и приверженность к философским концепциям, этическое поведение влияют на работу органа публичной власти, в связи с чем указанные аспекты нужно учитывать при их формировании.

Ключевые слова: человеческое измерение права, органы публичной власти, морально-этические стандарты, доброчестность.

The paper deals with the concept of human dimension of law and the place of moral and ethical standards in the formation of public authorities through the prism of this theory. In addition, it is argued that the anthropological aspect in law must be considered through the influence of the law to man and conversely: the influence of the individual to law. In particular, previous experience of officials, their moral views and commitment to philosophical concepts, ethical behavior affect the work of the public authority, and in this connection, these aspects need to be taken into account when they are formed.

Key words: human dimension of law, public authority, moral and ethical standards, integrity.

Вступ. У проблематиці конституційних процесів неможливо не виокремити людиноцентриські аспекти галузі конституційного права, одним із головних завдань якого є гарантування прав людини. Це має наслідком утворення відповідних доктринальних концепцій, зокрема, людського виміру права. Проблема формування і діяльності органів публічної влади лежить *inter alia* в площині їх персонального складу і критеріїв відбору посадових осіб, в тому числі за моральними та етичними показниками.



Встановлення морально-етичних критеріїв до публічного службовця свідчить про антропологічні особливості як правового регулювання, так і юридичної доктрини. З огляду на постійну актуальність формування органів публічної влади поставлено мету здійснити аналіз концепції людського виміру права в контексті добросовісності і моральних поглядів посадових осіб. Окрім логічних і методологічних прийомів (синтези і аналізи, індукції, дедукції), при тлумаченні текстів використано герменевтичну методу, а також застосовано феноменологічний підхід у контексті дослідження впливу попереднього досвіду посадової особи на поточну роботу. Крім того, застосовано контекстуальну апроксимацію концепції людського виміру права та теорії правового реалізму.

Постановка завдання. Розглядати право крізь призму людини, де особливе місце приділяється особистості, запропоновано теорією людського виміру права, основоположний розробником якої був відомий вчений одеської юридичної школи професор М. Орзіх.

Вчений зазначає, що *«особистість – найбільш безпосередній об'єкт впливу права і основна мета правового регулювання. Від рівня її свідомості, характеру правової активності здебільшого залежить дієвість, ефективність правової програми. Оцінка права здійснюється з точки зору ідеалів особистості, концепція прав людини має гуманістичне обґрунтування, а юридичну теорію (правознавство) можна розглядати як приватно-наукову теорію особистості»* [14, с. 265]. З цієї цитати М. Орзіха можна виокремити окремі частини концепції. По-перше, у співвідношенні права і особистості право здійснює вплив на особистість, у його свідоме та підсвідоме і таким чином регулює певні особистісні мотиви поведінки суб'єкта.

Як зазначає професор у роботі «Особистість і право», право «вривається» в структуру особистості і стає його органічною частиною, проникаючи в найбільш глибокі пласти його змісту, здійснюючи вплив і на те підсвідоме, яке проявляє себе в умовах, ситуаціях, які слабо контролюються людською свідомістю [13, с. 19]. Через право утворюється юридична модель особистості, яка є фіксацією системи її якостей, що забезпечують можливість включення людини в державно-правову царину подібно до *homo politicus* у Аристотеля [13, с. 44]. З таким підходом можна погодитися та екстраполювати його до предмету дослідження. В цьому контексті морально-етичні критерії, які унормовані в позитивному праві, визначають головні моральнісні орієнтири для особистості-посадової особи, що є певним гіпотетичним імперативом для людини у розвитку її особистих якостей.

По-друге, особистість і право є взаємопов'язаними, оскільки від індивідуальних якостей залежить ефективність дії права. Як вказує вчений, під час формування права людина займає центральне місце [13, с. 126]. Такі твердження потребують додаткових пояснень. Справді, продуктивність права в дії залежить від сумлінності виконання його приписів і вимог. При цьому, не меншу роль відіграє правосвідомість, оскільки від власного бачення права, а також активної чи пасивної поведінки особистості, може залежати утвердження правового порядку. Буде справедливо зауважити, якщо в твердженні про залежність ефективності дії правових норм від особистості є відповідна погодженість позицій, то наділення центральним місцем людини в процесі формування права потребує деякого доповнення. Якщо проаналізувати контекст цієї тези, стає зрозумілим, що формування права розуміється вченим у сенсі правотворчості (законотворчості), що здійснюється відповідними державними органами через людський ресурс. Однак, діяльність органів чи суверена також обмежуються певними принципами. Йдеться не тільки про принципи процедурної діяльності, тобто певні вторинні правила, якщо висловлюватись термінологією Г. Гарта, а про засади та вищі цінності, які не можуть бути знівелювані законодавцем у нормативно-правовому акті. Тобто, людину пропонують розглядати не тільки з точки зору її як нормотворця, але й як суб'єкт, заради забезпечення прав і свободи якого і формується право.

Якщо ухилитися від того, що людина від народження обдарована свободою і гідністю, які продукують невід'ємні права людини, то теза, що людина займає центральне місце при формуванні права в сенсі мети права, не має достатнього аргументу і субстантивної підстави. Тому, коли здійснюється апелювання до людини (особистості) як мети права (і правового регулювання), слід автоматично визнати невід'ємність якості, якими людина наді-



лена в силу своєї природи, і погодитися з моральним аспектом природно-правової теорії, на якому ґрунтовано людське співіснування.

Теорія природного права, як ідея про те, що штучні закони і моральні принципи мають глибокий зв'язок, була основою при структуруванні уряду Сполучених Штатів [6, р. 1488]. М. Орзіх зауважує, що оцінка права здійснюється з точки зору ідеалів особистості та доводить, що концепція людського виміру спирається на певні взірці, які сформувались в уяві особистості. Вони же також можуть бути певними моральними та етичними категоріями, які за необхідністю включаються до писаної правової норми.

По-третє, людський вимір права спрямований на захист прав людини. За словами М. Орзіха, в третій статті Конституції України визначається зміст і спрямованість діяльності держави – права і свободи людини, їх гарантії, а також відповідальність держави перед людиною. Це означає, що вся діяльність держави, суспільно-політичні процеси в країні повинні отримати людський вимір, мати категоріальне значення для визначення легітимності політичного режиму, демократичності конституційного ладу, а проблема прав і свобод людини – всезагальне значення поряд з екологічними, енергетичними, демографічними і носить глобальний характер [12, с. 286].

Концепція людського виміру отримала своє визнання і застосування на міжнародній арені, коли в 1989 р. у Підсумковому документі Віденської зустрічі 1986 р. представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі окремий розділ приділили людському виміру (*human dimension*), до якого були включені обов'язки відносно поваги до всіх прав людини і основоположних свобод, контактів між людьми та інших питань, пов'язаних із гуманітарним характером [3]. У 1990 р. було затверджено Документ Копенгагенської зустрічі Конференції з людського виміру Наради з безпеки та співробітництва в Європі [4]. Пізніше на основі вказаного документу у цьому ж році було прийнято Паризьку хартію для нової Європи, де окрім поваги до прав і свобод людини в межах людського виміру було поставлене питання про подальшу співпрацю з метою зміцнення демократичних інститутів, сприяння застосуванню верховенства права та захисту прав національних меншин [2].

О. Радзівілл пов'язує між собою концепції людського виміру та людського розвитку (яка змінила принципи й цінності економічної діяльності, все більше скеровуючи її від вульгарного «доходоцентризму» до розвитку людського потенціалу), які все ширше імплементуються в законодавство держав світу як стандарти міжнародного і європейського універсального права [15, с. 143, 149].

Концепція людського виміру права пояснює, що людина знаходиться в центрі правового регулювання, яке має бути спрямоване передусім на забезпечення її прав. Цей вимір має й іншу сторону, адже правотворча, правореалізаційна, правоінтерпретаційна практики здійснюються особистостями, які мають власні упередження, погляди, мотиви поведінки, що збігаються або є відмінними від суспільних очікувань (загальної волі) що не може не викликати уваги до цих проблем.

О. Голмс, відомий багаторічний суддя Верховного Суду Сполучених Штатів, пише, що *«життя закону не є логічним, воно є досвідом. Відчуття часової необхідності, домінуючі моральні і політичні теорії, інтуїції публічної політики, відкриті чи несвідомі, навіть упередження, які судді поділяють зі своїм товариством (співвітчизниками) мали більше успішних справ, ніж силізм при визначенні правила, за яким людина повинна слідувати. Закон уособлює історію розвитку нації протягом багатьох сторіч, і її не слід розглядати так, ніби в неї було вміщено лише аксіоми і висновки із математичної книги»* [5, р. 5].

Інший представник правового реалізму – К. Ллевеллін – теж вважав, що судді використовують деякі правила в процесі прийняття, які в основному є неформальними. Це такі норми, яких судді не можуть знайти в законі. Загальними правилами можуть бути певні публічні преференції, як «максимізація ефективності», «дозволити виграти більш бідній стороні у цивільному процесі» чи «підтримувати будь-які дії, які сприяють вільній конкуренції на ринку». Окрім цього, результат визначають і інші фактори: «юридичне знання», «правова ідеологізація» (індоктринізація), інституційні обмеження [9, р. 1372].



Один із найрадикальніших представників правового реалізму – Дж. Франк – вважав, що суддя відіграє більш важливу роль, ніж правові норми. Для Франка правові приписи взагалі не мали значення, він вбачав, що раціональний елемент права – це ілюзія, а судовий результат залежить від багатьох факторів, більшість із яких можуть бути поза законом: особистість судді, політичні преференції, настрої тощо [9, р. 1371]. Такий підхід є надто непідтвердженим, оскільки раціональне начало в праві присутнє, судді керуються конкретними нормами права при винесенні рішення.

Мислитель Ш. Л. Монтеск'є вважав, що природа республіканського правління потребує, щоб суддя не відходив від букви закону. Він пише, що закон не може трактуватися на шкоду громадянину, коли мова йде про його власність, честь чи його життя [11, с. 73].

Слід погодитись із тим, що особисті якості відіграють немалу роль. Чи не це мав на увазі суддя А. Скалія в розбіжній думці по справі «Обергефелл проти Годжеса», коли писав про нерепрезентативність складу Верховного Суду: *«візьмемо до прикладу цей суд, який складається тільки з дев'яти чоловіків і жінок, всі з яких успішні юристи, які навчалися в Гарвардській чи Єльській юридичних школах. Чотири з дев'яти є вихідцями з Нью Йорка. Вісім – виростили в штатах Східного чи Західного узбережжя. Ні однієї Південно-західної чи, чесно кажучи, справжньої Західної (не враховуючи Каліфорнію) людини. Ні одного Християнського євангеліста (група, яка складається з близько чверті американців) чи навіть будь-якого протестанта. Надзвичайно нерепрезентативний характер суду, який голосував по цим соціальним потрясінням»* [7]. Це свідчить про певну індоктринізацію і власні погляди судді (сформовані внаслідок виховання, навколишнього оточення), що можуть вплинути на розгляд справи. Історія бачила багато прикладів, коли моральні якості індивіда впливали на хід роботи представників влади, в тому числі суддів. Саме через свою справедливість Е. Воррен став одним із найбільш відомих суддів Верховного Суду Сполучених Штатів, який у своєму підході мав два принципи: етичний погляд на Конституцію та теорію активістського судового контролю [8, р. 352].

Кожен має свій особистий досвід у феноменологічному сенсі, як досвідчення самих речей або сутностей; подій, у яких проявляються (висловлюючись поняттєвим апаратом Е. Гусерля) «самі речі», до цього також належить те, що ми навчаємося через страждання та розчарування [10, с. 107]. Багато в чому такий досвід є важливим для публічних службовців, оскільки він може відігравати істотну роль при здійсненні цієї особою повноважень. З іншого боку, відіграють серйозне значення і філософські ідеї, течії та концепції, яких дотримуються певні особи.

Яскравий приклад різного філософського ставлення до проблеми демонструють судові рішення, окремі думки суддів. До прикладу, у Верховному Суді Сполучених Штатів Америки розглядалася справа «Pga tour, INC. проти Мартіна», в якій К. Мартін просив у Асоціації професійних гравців у гольф дозволити йому користуватися візком під час турнірів для переміщення через незадовільний стан здоров'я, що дозволило б уникнути несправедливості, оскільки через проблеми із ногою він не зміг би брати участі у грі.

Результати досліджень. М. Сендел у своїй праці «Справедливість» описує цю справу так: суд дозволив їздити гравцю по полю, позаяк це не міняє суті гри, тобто він проаналізував сутність гри і прийняв теорію справедливості, запропоновану Аристотелем. Однак, незгодний суддя А. Скалія в розбіжній думці висловився, що суд не міг визначити природу і телос гольфа, а відтак, кінцеве рішення було неправильним [16, с. 239–245] (*«оскільки природа гри не має ніякого об'єкту, окрім розваги ... неможливо сказати, що будь-яке із довільних правил гри «важливе»* [1]). Це показує різні підходи до однієї і тієї ж справи і жоден із них прямо не регулюється чіткими нормативними приписами. Отже, відіграють роль моральні принципи і прийняття певних філософських концепцій судьями. Якщо цей приклад доводить необхідність плюралізму поглядів та ідей, що є закономірним у системі конституціоналізму, ми свідомі і того, що може постати питання про недопуск кандидата до публічної влади через прихильність до заборонених законом ідеологій.



Висновки. В контексті концепції людського виміру права існує чіткий взаємозв'язок між особистістю в усіх її проявах і правом, вони є взаємозалежними. З одного боку особистість впливає на нормотворення, інтерпретацію права, вона ж здійснює правозастосування, а її моральні упередження впливають на ці процеси. З іншого боку, правові приписи, які встановлюються до публічних службовців (морально-етичні умови), зумовлюють вплив на людину для сумлінного і чесного виконання обов'язків. У конкретному випадку правозастосування немало роль відіграє особистість посадової особи, її моральне та доктринальне бачення проблеми, етичний погляд на процедуру тощо. З огляду на це, при формуванні органів публічної влади необхідно враховувати антропологічний аспект у їхній діяльності і застосовувати до персон, які представляють необхідні у конкретному випадку морально-етичні критерії.

Список використаних джерел:

1. Case PGA Tour, INC. v. Martin, United States Supreme Court. 2001. URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/532/661.html>.
2. Charter of Paris for a new Europe. Paris, 1990. URL: <https://www.osce.org/mc/39516?download=true>.
3. Concluding document of the Vienna meeting 1986 of representatives of the Participating states of the conference on security and co-operation in Europe, held on the basis of the provisions of the final act relating to the follow-up to the conference. Vienna, 1989. URL: <https://www.osce.org/mc/40881?download=true>.
4. Document of the Copenhagen meeting of the Conference on the human dimension of the CSCE. Copenhagen, 1990. URL: <https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>.
5. Holmes Oliver Wendell Jr. The common law. 1881. University of Toronto Law School. Typographical Society. 2011. 381 p.
6. Lambright D. Man, Morality and the United States Constitution. University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law. Volume. 17:15. 2015. P. 1487–1514.
7. Scalia A. Dissent opinion in case Obergefell et al. v. Hodges, director Ohio department of health et al. URL: <https://caselaw.findlaw.com/us-supreme-court/14-556.html>.
8. Sullivan Barry. Essay Review of B. Schwartz, Super Chief and G. White, Earl Warren: A Public Life. American Journal of Legal History. Volume 29. Issue 4. 1 October 1985. P. 349–353.
9. Tumonis Vitalius. Legal Realism & Judicial Decision-Making. Jurisprudencija : Mokslo darbu žurnalas. 2012. 19 (4) P. 1361–1382.
10. Кебуладзе Вахтанг. Феноменология досвіду / Вид. третє. Київ : Дух і літера. 2017. 280 с.
11. Монтескье Ш.-Л. О духе законов. Москва : Мысль. 1999. 672 с.
12. Орзих М.Ф. Конституционное положение человека в государстве и обществе Украины Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения. Одесса : Юридична література, 2015. С. 286–287.
13. Орзих М.Ф. Личность и право. Монография. Одесса : Юридическая литература, 2005. 312 с.
14. Орзих М.Ф. Человеческое измерение права: доктринальная ретроспектива и современная постановка проблемы. Избранные труды: юбилейное издание к 90-летию со дня рождения. Одесса : Юридична література. 2015. С. 263–270.
15. Радзівілл О.А. Права людини як основа публічного порядку в діяльності європейських регіональних установ / О.А. Радзівілл // Юридична наука. 2014. № 7. С. 136–151.
16. Сэндел М. Справедливость. Как поступать правильно? / Пер. с англ. Александра Калинина. Москва : Манн, Иванов и Фарбер. 2013. 352 с.

